

Mátay Mónika – Trádler Henrietta

Áldozatok a háború után: arzénrel mérgezett veteránok¹

Abstract

The paper investigates aspects of the most notorious criminal scandal in interwar Hungary. In the Tiszazug area which is roughly one hundred miles from the capital, Budapest, inhabitants of two villages killed their relatives, mostly husbands, but also old parents and children by giving them poisoned food. The murders remained unnoticed by the authorities over two decades. Among the victims we can identify disabled men who returned from the war, but due to serious injuries were unable to work for the household. The authors examine individual stories of such soldiers and also the heated reaction of the wider society.

Keywords: Great war, Trianon, gender, midwife, mass murders, public opinion, press

A *Pesti Napló* 1929. augusztus 28-án vasárnap első oldalán közli Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter drámai hangvételű, egész oldalas írását. A szöveg apokaliptikus víziót vázol fel, bár szerzője nyilvánvaló szándéka, hogy elkerülje a pánikot, s egyben azt sugallja, hogy a kormányzat képes hatékonyan fellépni, és a kialakult tűrhetetlen helyzetet felszámolni. Klebelsberg arról tudósítja az olvasókat, amiről már a sajtóhíresztelésekből értesültek, de nyilvánvalóan elég fajsúlyos az ügy ahhoz, hogy hiteles, megbízható és illetékes személytől kapjanak megfelelő értelmezést a történetekről. „... Nagyrévről és Tiszakürtről az utóbbi időkben olyan iszonyatos hírek érkeznek, hogy azokra fel kell figyelnie az egész nemzetnek, de különösen azoknak, akik a magyar nemzet fejlődéséért elsősorban felelősek”.² A szerző rögtön meg is nevezi a legfőbb felelősöket: természetesen a magyar anyák, hiszen rajtuk áll a jövő nemzedék sorsa, azaz a haza jövője. Az első bekezdésben másodszor is szerepel az Iszonyatos! – jelző, mert mivel is illethető az a szörnyűség, ami a Tiszazugban történt?! Itt az asszonyok nem elég, hogy nem teljesítik hivatásukat, megtagadják az anyaságot, a gyermekvállalást, de ennél is aljasabb tettere vetemednek, „meggyilkolják a férjeket, akik őket anyává tehetnék [kiemelés az eredeti szövegben]. ... Az, akinek hivatása lenne, hogy az élet nemtője legyen, a halál elesett angyalává züllik”.³

¹ A tanulmány a tiszazugi mérgezéseket feldolgozó, az ELTE Történeti Intézetében 2011 óta működő kutatócsoport munkájának eredménye. A kutatás jelenleg is folyamatban van.

² *Pesti Napló* 1930. augusztus 28.

³ Uo.

Klebelsberg ezután a harmincéves háború egyik epizódját felidézve megemlíti, Freiburg ostromakor Condé herceg hatezer katonája elesett, de a herceg nem fogta fel tragikusan a kudarcot. Mazarin kesergésére legyintve csak annyit mondott: egyetlen párizsi éjszaka pótolja a vérveszteséget. A magyar politikus azonban nem kezelheti ennyire könnyedén a kérdést, amint mondja, az egykezés átlépte a Tiszát, az alföldi éjszakák magtalanok, s ez a világháborús emberveszteséggel társulva, és annak fényében, hogy a román és a szerb népesedési statisztikák növekvő tendenciát mutatnak, különösen sötét jövőt ígér. A miniszter ezután egy, a háború alatti megrázó személyes élményét idézi fel – kifejezve ezzel érzelmi érintettségét és jól informáltságát. A Rokkantügyi Hivatal vezetőjeként emlékszik egy esetre, amikor egy mindkét szemére megvakult katona, aki ráadásul az egyik lábát is elveszítette, újra találkozott a feleségével. *„Egyik ilyen rokkant katona alig várta, hogy feleségét viszontláthassa és mégis arra kért bennünket, hogy előbb csináltassuk meg üvegszemét és műlábát, mert nem akarná feleségére visszataszító emberroncs benyomását tenni. Mikor megvolt az üvegszem, megvolt az új cipővel borított műláb, akkor pénzt küldtünk az asszonynak, hogy fel tudjon jönni Budapestre férje látogatására. A feleség érkezésének a híre új életkedvet öntött a szerencsétlen emberbe ... Képzeteiben előre is átélte a viszontlátás örömeit. Az asszony megérkezik, a vak katona tétova léptekkel közeledik hozzá, feszülten várjuk, mit mond a hitves neki vigasztalásul. Megdermed bennünk a vér, mert bántó éles hangon elsikítja magát: >>Neked is jobb lett volna<<, – mondja – >>ha a gránát egésszen széttép. Mit kezdjek egy ilyen nyomorék emberrel<<.⁴*

Míndez a tiszazugi arzénmérgezések kapcsán jutott Klebelsberg eszébe, amikor *„Jóljárt hadivakról”* olvasott. A hatóságok kibontották a sírját, a temben jelentős mennyiségű arzént találtak, amit nyilván az áldozat felesége juttatott a szervezetébe. Az egyébként kiváló magyar asszonyok körében a gyilkosok – ahogyan a szerző nevezi őket, bestiák – elszigetelt, szörnyűséges csoportot képviselnek, de mégis csak jelen vannak, közülünk valók, a magyar társadalom tagjai, nem lehet nem tudomást venni róluk.

A szerző szerint az elkövetők mellett a legnagyobb felelősség a történelmi egyházakat terheli, amelyek egy konzervatív államban bőséges anyagi támogatásban részesülnek ahhoz, hogy az állampolgárok erkölcsi felügyeletéről gondoskodjanak. Hol voltak a papok? – teszi fel a kérdést Klebelsberg – amikor a születések csökkentek, a hívek eltűnedezték a templomból, és tucatszám történtek gyanús halálesetek. Az erkölcsi rothadás ilyen egyértelmű megnyilvánulásait miért nem jelentették, miért nem adtak le vészjelzéseket? A bába volt a bűntény kiagyaloja, ő árulta az asszonyoknak a gyilkos mérget, és ő segített a végrehajtásban. Mégsem volna méltányos kollektíven elítélni a bábákat, mert nem jellemző rájuk az efféle, szélsőségesen deviáns viselkedés, bár ígéretet tesz a miniszter, hogy a jövőben a felügyelete alatt álló bábaképzők-

⁴ Uo.

ben a valláserkölcsi nevelés javítására törekszik. Összességében úgy véli, a tiszazugi elszigetelt katasztrófa, nem érdemes túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani neki, de foglalkozni kell vele. Közigazgatási intézkedésként felveti, hogy a térséget a fejlettebb Csongrádhoz kellene csatolni, de legfőképpen azt az asszonytípust kell eltüntetni, amely gyermeket nem vállal, és a férjét gyűlöli.⁵ Ettől kell megvédeni a nemzet egészségét, hiszen az ilyen nőtípus ugyanolyan pusztító erejű, mint a vérbaj, a tuberkulózis és az analfabetizmus. S bár az esetet nem kell dramatizálni, a cikk mégis Kölcsey Zrínyi második énekéből vett nemzethalál képével zárul – más hon áll a négy folyam partjára, más szózat és más keblű nép.

Klebelsberg dolgozata több célt szolgál egyszerre. Útmutató a nemzetet, sőt a nemzetközi sajtót alarmírozó döbbenetes, mélységesen zavarba ejtő helyzetben. Egyértelművé teszi, hogy az állam nem vállal felelősséget a történelemért, egyszerre próbálja elszigetelt, nem különösebben riasztó jelenségként, és mégis aggodalomra okot adó, a nemzet sorsa szempontjából döntő jelentőségű ügyként tálalni az eseményt. S amiért számunkra különösen érdekes: a magyarázatok közé beemeli a háború pusztító hatását, tragikus következményét, amikor a civil társadalom nem befogadja, hanem kitzasztja, sőt elpusztítja azokat a hősokeket, akik az egészségüket áldozták a házáért.

A két háború közötti évtizedek legnagyobb bűnügyi botránya 1929 nyarán robbant ki, amikor kiderült, hogy tiszazugi asszonyok feleslegessé vált családtagjaikat arzénal küldik a másvilágra.⁶ Arzénos mérgezések korábban is történtek, más térségekben, más országokban. Évtizedekkel korábban a hódmezővásárhelyi bába biztosítási család keretében osztotta az arzént a helybelieknek, róla kapták a tiszazugi asszonyok a sajtóban a „Jáger Marik légiója” hízelgőnek nem mondható gúnynevet.⁷ A tiszazugi falvakban az első ismertté vált arzénos gyilkosságra 1911-ben került sor, tehát a háború és a mérgezések között közvetlen összefüggés nincs. Tény azonban, hogy az ismertté vált bűnesetek többsége az 1920-as években történt. 1924-ben gyanús körülmények között vesztette életét az egyik háborús veterán, Holyba Károly. Az őt kezelő orvos hörghurutot állapított meg, ami nem súlyos betegség, Holyba azonban hamarosan meghalt. Az orvosnak szemet szúrt az eset, kérte a holttest exhumálását, de erre végül bizonyíték hiányában nem került sor.⁸ 1925 szeptemberében a Tiszából kifogtak egy tetemet, kiderült, hogy az idős asszonyt arzénal mérgezték meg. A bíróság bűnösnek találta a lányát, egy bi-

⁵ Az adminisztratív intézkedés ötletének hátterében egyéb motivációk is álltak. Erről bővebben lásd BEZSENYI Tamás: *Mire jó egy gyilkosságsorozat? Régiófejlesztés és politikai karrier*. Médiakutató XV. n. 3. 25–36.

⁶ Ehhez lásd a kutatócsoport dolgozatát: FÜLÖP Márton et. al.: *Arzén a Tiszazugban*. Médiakutató XV. n. 3. 2014 et. al. 2014.

⁷ Friss Újság 1929. július 23.

⁸ BODÓ Béla: *Tiszazug: A Social History of A Murder Epidemic*. East European Monographs, New York, 2002. 214, 233.

zonyos Bukovinszki Jánosnét, akit Nagyréven Putris Panni gúnynéven ismer-
tek. A vizsgálóbíróhoz konkrét adatokat tartalmazó névtelen feljelentő levél
érkezett, a vádak utóbb nagyrészt igazaknak bizonyultak: „Mélyen tisztelt pa-
rancsnok ur ezenben értesítem önt, hogy már nagy réven nagyon sok putris pani van
aki az urát megetete mert holybát is. felesége meg idős Sebestyén Bálintné meg a Sza-
bó Mihályt meg elvitték Kürtre azt meg Csordás Bálintné ithon meg szabó Pistát
tejába itata meg vele meg Rásó Lajosné is megetete az urát meg Kis Róza az meg már
nagyon sokat elpusztított meg Valki Pistánné is az urát. de nagyon sokat Beke Misa
bácsit is meg Kis Róza meg az urát is az öreg Pápaji Jánosnét is meg Szendi Sándort
meg Valki Pistánét is elakarta, de nem sikerült neki és még tugya hogy kiket.”⁹ A le-
vél eljutott a nagyrévi községi elöljárósághoz, de az illetékes cibakházi csend-
őrörshöz végül nem, így nem indult nyomozás az ügyben.¹⁰

Ezt követően évekig tovább folytatódtak a gyilkosságok, de csak 1929
tavaszán kerültek a mérgezések a hatóságok látókörébe. 1929 áprilisában
újabb névtelen levelek jelentették, hogy nagyrévi asszonyok férjüket és
gyermeküket tették el láb alól. Ezúttal a szolnoki ügyészség kiadta az utasítá-
st a vádak felderítésére. Hamarosan azonosították a levelek íróját, de mi-
vel a csendőri nyomozást nem volt hajlandó további adatokkal segíteni, úgy
vélték, csupán fantáziált és megrágalmazta a falubelieket. Hamis vádasko-
dás címén feljelentették.¹¹

Júniusban a *Kunszentmárton és Vidéke* című helyi lapban az egyik tiszakürti
férfi azt jelentette, hogy a Tiszazugban tömeges arzénmérgezésekről plety-
kálnak, sőt konkrét elkövetőket és áldozatot is megnevezett. Az őt kérdő-
re vonó csendőrrőrt a beszámolót annyira zavarosnak találta, hogy becsület-
sértésért feljelentette.¹² Azonban újabb névtelen levél érkezett a tiszakürti
csendőrsre, amely szintén gyilkosságokról értesítette a hatóságot.¹³ Ezúttal
valóban nyomozás indult, több személyt – köztük a bűntény középpontjában
álló bábát, Fazekas Gyulánét – őrizetbe vettek.¹⁴ Ezután további névtelen le-
velek tudósították a cibakházi csendőrséget és a szolnoki királyi ügyészséget
a mérgezésekről, ezért Nagyréven és Tiszakürtön júliusban szervezett nyo-
mozás kezdődött.¹⁵ Az októberig elhúzódó vizsgálat során összesen 77 eset-
ben tettek feljelentést a hatóságok, több tucat holttestet exhumáltak és vetet-
tek alá vegyvizsgálatnak. A nyomozások kezdeti szakaszában, amikor a
csendőrök a letartóztatására indultak, a bába öngyilkosságot követett el.¹⁶

A bírósági eljárásokra Szolnokon került sor. A tárgyalásokon vádlottak cso-

⁹ Az Est 1929. augusztus 28.

¹⁰ SZLADEK Barna: *A tiszazugi tömegmérgezés*. Csendőrségi Lapok 20, 1930. 751.

¹¹ Uo. 777.

¹² *Kunszentmárton és Vidéke* 1929. június 9., SZLADEK (1930): 777.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 779.

¹⁵ Uo. 780.

¹⁶ Uo., 812–815., 843–844.

portjai feleltek tetteikért, összesen 12 főtárgyalást tartottak 1929 decembere és 1931 novembere között. A vádlottak túlnyomó többsége két fő kivételével nő volt. Hat személyt ítétek halálra, három esetben végrehajtották az ítéletet.¹⁷ Nyolc életfogytiglani, és további hat több éves fegyházbüntetés sújtotta a mérgezöket, hat vádlottat felmentett a bíróság, két esetben pedig ejtették a vádat. Az áldozatok számát az exhumálások eredményei alapján Gunst Péter és Gyáni Gábor 162 főben állapítja meg.¹⁸ Valószínű, hogy ennél jóval nagyobb ez a szám, de a magas eljárási költségek és a túlságosan nagy botrányt kiváltó sajtóvisszhang miatt a csendőrség eltekintett a további nyomozástól.¹⁹

Három gyilkos asszony, három veterán áldozat

A fent idézett cikkben Klebelsberg Kuno megalkotta a veterán áldozat megrázó portréját. Az általa bemutatott vak katonát felesége megalázta és elutasította, a nagyrévi Jóljárt István története azonban ennél is borzasztóbb: őt a felesége arzénal ölte meg. Jóljárt Istvánnét ekkor, 1929-ben már Varga Gyulánénak hívták, leánykori neve Sülye Mária. 1888. december 25-én született, nagyrévi lakos, református vallású, írni, olvasni tud, hat elemít végzett, két gyermek anyja, és 22 hold föld tulajdonosa. 25 évesen, 1913-ban ment feleségül Jóljárt Istvánhoz. Az esküvő után a férj nagyszüleihez, Ambur Mihályhoz és feleségéhez költöztek. Jóljárt anyja már nem élt, apja újra házasodott, s a feleségével Ókecskére költözött. Az asszony szerint jól kijöttek a nagyszülőkkel, lányuk, Mária is itt született. Kevéssel később, 1914 őszén a férj bevonult katonának. Röviddel a harcok kezdete után az orosz fronton baleset érte, egy gránátlövés során a széthulló kő- és földdarabok kivájták a szemét. 1915-ben, megvakulva, hazajött a háborúból. Megoperálták, de az orvosok nem tudtak segíteni rajta, véglegesen elveszítette a látását. A fővárosba járt fel a Vakok Intézetébe, majd a Zita kórházba, 1916 szeptemberében végleg visszatért a falujába. Két héttel később már halott volt. A vak veterántól semmit sem örökölt a felesége.²⁰ Vargáné szerint férje gorombáskodott és féltékenykedett, mióta hazatért, és gyakran meg is verte.²¹ Vaksága miatt munkaképtelenné vált, ami ingerlékennyé tette. „Nem jó életet éltünk” – vallotta Mária a bíróságon. „Miután a háborúban megoakult, a kórházakat járta mignem végleg otthon maradt 1916 közepén azután még két hónapot élt”.²² Mivel orvos nem

¹⁷ Kardos Mihályné Szendi Mária, az ítélet végrehajtva: 1931. január 13., Csordás Bálintné Brozik Krisztina, végrehajtva 1931. június 17., Szabó Lászlóné Szabó Mária, végrehajtva 1931. június 17. FÜLÖP et. al. (2014).

¹⁸ GUNST Péter: *Tiszazug, 1929. Meggyilkolt férjek és apák*. História, 7/2, 1985, 25-34.

¹⁹ GYÁNI Gábor: *Arzénos asszonyok. Rendhagyó sorozatgyilkosság a Horthy-korban*. Rubicon, 2008/7-8, 4-14.

²⁰ Kis Újság 1930. február 8.

²¹ Magyar Hírlap 1930. január 27., Az Újság 1930. február 8., Kis Újság 1930. január 25.

²² JNSzML. VII.1. Szolnoki Királyi Törvényszék iratai. Varga Gyuláné büntetőpere.

volt a faluban, a betegeket is a bába kezelte. Férje a szeme elvesztése mellett gyomorfájástól és mellkasi fájdmaktól szenvedett, amire Fazekasnétól gyógyszert kért.²³ A bába háromszor-négyszer vízbe keverve valamilyen sárgás-fehér szert adott a betegnek. Ettől azonban a férfi még rosszabbul lett, sokszor hányt, végül szeptember 20-án meghalt.²⁴ Egy Szegedy nevű fiatal orvos néhányszor megvizsgálta, de folyamatosan nem kezelte.

Vargánét 1929. augusztus 2-án tartóztatták le a csendőrök, elmondása szerint nem bántalmazták. Egy héttel később már a szolnoki törvényszéki fogdában tett vallomást.²⁵ Azt állította, nem tudja, mi végzett a férjével, Fazekasné sosem közölte vele, hogy mit adott Jóljártnak. Az orvosságot nem ő, hanem a férje kérte a bábától. Az asszonynak semmi sem volt gyanús, csak utólag váltak különössé férje halálának körülményei, akkor, amikor fény derült a tömeges mérgezésre. Jóljártnak folyamatosan hasmenése volt és szomjazott a halálát megelőző időszakban. Ugyanakkor a sajtó tudósítása szerint az asszony beismerte bűnösségét. A Pesti Napló tudósítója szerint „Varga Gyuláné született Sülye Mária nem nyugodott a vallomása alatt : mert úgy érzi, hogy az ő tette csunyább a többinél. Vargáné ugyanis a hactéren mindkét szemére megoakult első férjét, Jóljárt Istvánt tette el láb alól.”²⁶

A nyomozás idején Jóljárt István sírját felbontották. A vasbeton, sárgaréz plakettal ellátott sírkő felirata : A hazáért Jóljárt István közvitéz hősi halált halt 1916. szept. 20. A hatósági leírás szerint a 164 centiméteres test fekete fa koporsóban fekszik szemén fekete pászsem van. A bal kézfeje mellett látható zöldes-szürke ellenzős katona sapkája. Ruhájzata mellényből, csíkos ingből és fehér gatyából áll. Fehérneműje korhadt, nedves papírként mállik le róla. Mellkas és hasüregi szervei barnás masszaként a gerinc két oldalán található, semmi nem azonosítható belőlük. Koponyája ép, fogai szépen megmaradtak, koponyacsontja a vakszemüveg rozsdája miatt zöld a szemgödrök körül, szemüregében barna gézlapokat találtak. Koponyájából, valamint medence és hasüregmaradványaiból vettek mintát vegyészeti elemzés céljából.²⁷

A gyanúsított vallomásában elmondta, hogy Jóljárt halála után a gyászév leteltével Fazekasné megkérte, legyen a fia felesége, amit ő elutasított. ²⁸ A bába azzal fenyegette, meg fogja bántani ezt a döntését. A nyomozás során tagadta, hogy Fazekasné az ő tudtával és hozzájárulásával adott volna be mérget a férjének. Az egyik falubeli, az ügyben tanúként meghallgatott Kardos Mihályné Szendi Mária, aki egyben vádlottként állt a bíróság előtt, hiszen férjét és fiát is meggyilkolta, pontosan tisztában volt a tünetekkel. Azt állította, Jóljárt egyértelműen mérgezéses reakciókat mutatott a halála

²³ Az Újság 1930. február 8.

²⁴ Kis Újság 1930. február 8.

²⁵ Varga Gyuláné büntetőpere.

²⁶ Pesti Napló 1929. augusztus 9.

²⁷ Varga Gyuláné büntetőpere.

²⁸ Friss Újság 1930. február 8.

előtt, tehát biztosan arzént adtak neki. Még arra is emlékezett, hogy a bába panaszkodott: Jóljárné nem akart fizetni a szolgálataiért.²⁹

Jóljárt István nem az egyetlen áldozat. Vargáné már vizsgálati fogságban ült, amikor a nyomozás kiderítette: két további áldozat terheli bűnlajstromát. A vádak, amint első férje kapcsán, ezúttal is kitartóan tagadta. Az asszony Jóljárt halála után öt évig élt özvegységben, ekkor ment feleségül Varga Gyulához.³⁰ A Jóljárt István halálát követő években férje családjával, pontosabban annak nagyapjánál és nagyanyjánál lakott a lányával együtt. Ambrus Mihály a halála előtt végrendelkezett, dédunokájára, Jóljárt Máriára íratta 20 hold földjét, ezt követően néhány nappal meghalt. Felesége két hónappal később követte férjét. A cibakházi csendőrség bejelentést kapott, mely szerint nemcsak Jóljárt, de Ambrus Mihály és felesége is mérgezés áldozatai lettek. A nyomozati iratok alapján a csendőrség 1929 októberében tényleírást készített, amelyből világosan kiderült, hogy az 1921. szeptember 20-án elhunyt Ambrus Mihály és felesége, az 1923. december 28-án elhunyt Ambrus Mihályné született Kiss Julianna a haláluk előtt hasmenésről és hányásról panaszkodtak. Betegségük idején orvosi kezelés alatt egyikük sem állt. A szomszédságukban lakott a bába, gyakran járt a házuknál, de az idős embereket nem kezelte. A boncolás alapján világossá vált, hogy természetes halál áldozatai, de a pontos okot a vegyészeti elemzés tárta fel.³¹ Az elemzés szerint mindkét tetemben arzén nyomai láthatók, a mérge mennyisége „bőven elég volt az élet kioltásához”.³²

A Szolnoki Törvényszék első fokon három rendbeli gyilkosságért halálbüntetésre ítélte Varga Gyulánét. Kronberg János ügyész vádbeszédében Klebelsberg Kunó korábban említett cikkét idézte: „Amikor ezt az asszonyt vádolom – mondotta – eszembe jut Klebelsberg miniszter egyik cikke, amelyben arról ír, hogy a hadirokkant, aki megvakulva került haza a harctérről, a kórházban műszemet kapott. A műszem beillesztése után magához hivatja a feleségét, örömben azt sem tudja, hogy mivel kedveskedjék az asszonynak. Elérkezett a találkozás pillanata és mikor az asszony meglátja férjét felkiáltott: „Neked is jobb lett volna, ha a srampell szétvitte volna a fejedet”. A hazájáért, családjáért hősiiesen küzdő férjet, aki roncsostestében hős lelkét hozta haza, így fogadta a felesége. Ez az asszony, aki itt ül a vádlottak padján, nem csak megbántotta, de meg is gyilkolta férjét.”³³

A Szolnoki Törvényszék ítéletét a Királyi Tábla végül megváltoztatta. A bíróság nem találta bizonyítottnak, hogy a bűntényeket Vargáné követte el, csak azt, hogy az áldozatokat arzénnel megmérgezték. A vádlottat bizonyíték hiányában felmentették.³⁴

Földvári Károlyné Dari Julianna Vargánénál nyolc évvel idősebb, 1880. ápri-

²⁹ Kis Újság 1930. február 8., 8 órai Újság 1930. február 3.

³⁰ Az Újság 1930. február 8.

³¹ Varga Gyuláné büntetőpere.

³² JNSzML. VII.1. Szolnoki Királyi Törvényszék iratai. Földvári Károlyné büntetőpere.

³³ Kis Újság 1930. február 8.

³⁴ Friss Újság 1930. november 16.

lis 25-én született Nagyréven. A per idején közel hatvan éves. Református, özvegy, háztartásbeli, írni, olvasni tud, vagyona hét hold föld és egy ház, amelyek becsült értéke 118.000 pengő. Őt is három rendbeli gyilkossággal vádolják. A vád szerint megölte háborúból hazatért férjét, Földvári Károlyt, édesanyját, Dari Lászlóné Pásztrai Teréziát, és vadházastársát K. Tóth Lászlót.

Első áldozata az édesanyja, Dari Lászlóné, akinek 1922. október 24-én arzénal mérgezett pogácsát adott. A 64 éves asszony még aznap este meghalt.³⁵ A hatóságok egy névtelen levél alapján fogtak gyanút, ezért indult a nyomozás: *„értesítem a cibakházi csendőrséget hogy nagyrévi lakost Dari Julianát vonják felelősségre(?) az édesanyja ... mert én egész tudom, hogy azt megmérgezte mert pogácsát süttött neki és egyet megevett és este 10 órakor már halott volt. én nekem panaszkodott, hogy a gyomra fáj tehát egész biztos hogy meg lett mérgezve”*.³⁶ Édesanyjáról föld, egy fél ház, és kevés ingóság maradt, egy fenyőágy, egy sublót, egy asztal, két karosszék és egy kanapé, összesen ezer korona értékben. Az eljárás idején Földváriné tagadta a bűnösségét: *„Tagadom azt, hogy anyámat Dari Lászlóné Pásztrai Teréziát megmérgeztem volna. Anyámnak az általam süttött pogácsát sohasem vittem. Krék Jánosné haragosom azért, mert azt a 3 millió koronát, amit nekem előlegbe adott egy tőlünk megveendő házra, neki nem adtam vissza, miután a házvételből semmi nem lett. Anyámat a halála napján délelőtt láttam a lakásán. Köhögős volt, de más bajt nála nem észleltem. Estefelé értesültem, hogy anyám rosszul van. Erről id/íj. Balogh Gáborné értesített. Anyám lakására mentem, mert tőle külön laktam, anyám ágyban feküdt, de nem fájlalta semmijét, csak egy kis nyál jött belőle amikor oda mentem, amit kihányt, majd később is nyálazott amit én vettem ki a szájából a kezemmel ... anyám mást nem szólt csak annyit mondott, hogy a szél érte őt. Szüleim házához járatos volt Murányi...(?) 73 éves, nagyrévi lakos. Anyám halálánál kívülem jelen voltak még apám Dari László, 73 éves, id. Balogh Gábor 58 éves, neje Vecseri (?) Eszter valamint íj. Balogh Gábor 28 éves nagyrévi lakosok. Hogy anyám milyen betegségben halt meg, azt nem tudom, mert tudtommal a köhögésén kívül más betegségről nem tudok. Anyám után 8 hold földet és egy fél házat örököltem, orvos anyámat halála előtt nem kezelte. Egyebet előadni nem kívánok”*.³⁷

Ezzel szemben a bíróság által megkérdezett tanú másképp emlékezett. Krék Jánosné elmondta a hatóság előtt, hogy 1921-től 1924-i-g, azaz három évig Dari László tanyáján szolgált. Dari Lászlóné nagyon szerette, gyakran járt lakásán. A birtokot csak haszonélvezetre akarta a lányára, Dari Julianára hagyni, mert úgy vélte, ha ráíratná, semmije sem maradna. Egyszer Julianna elhívta őt a szőlőbe a hulló gyümölcsöt felszedni. Ekkor elpanaszolta, mennyit kell dolgozni, feltörte a kezét, amint a napraforgó tövét felszedte. Azt mondta, egye meg a fene az anyját, adhatna annyi földet, hogy megél-

³⁵ Földvári Károlyné büntetőpere.

³⁶ Földvári Károlyné büntetőpere.

³⁷ Uo.

jen belőle. Erre Krékné azt válaszolta, nem baj, jó lesz az akkor is, ha az anyja meghal. Julianna azonban elégedetlenkedett, hogy ha akkor adja, már nem tudja élvezni. Krékné azt is előadta, hogy azon a napon, amikor Dari Lászlóné meghalt, a délelőtti órákban bent járt nála, az udvaron görnyedezve találta. Megkérdezte, hogy beteg-e. Az idős asszony erre azt felelte, nem volna beteg, csak a fene enné meg a Julcsát, hozott pogácsát, evett belőle, s azóta annyira fáj a gyomra, majd kiszakad.

Julianna később a férjét, majd annak halála után élettársát is megölte. A Pesti Napló szerint már férje életében kiszemelte a következő szeretőt, ezért kellett megszabadulnia a fronton megsérült férfitől.³⁸ A férjet Földvári Károlynak hívták, 1924. április 19-én, 43 éves korában gyilkolta meg. A halál okaként a halottkém májdaganatot állapított meg, az exhumálás során azonban kiderült, hogy jelentős mennyiségű arzén volt a tetemben. Földvári a háborúból hazatérve iszákossá, gorombává vált, gyomorfekélyt állapítottak meg nála az orvosok.³⁹ 1915-ben a harctéren légnyomást kapott, amittől bal halántéka behorpadt. A háború alatt tífusszal is kezelték, 1918-ban spanyol influenza gyötörte. A Kis Újság újságírói bejutottak Földváriék házába, ahol szinte már-már úriás környezetben találták magukat. A falon Földvári Károly huszárruhás portréja lógott. Az újság riportja szerint a férfi a háborúban küldönc szolgálatot teljesített, egy megáradt folyóban való átkelés során betegedett meg. Hazakerülése után csak feküdt és ivott.⁴⁰

Földváriné vallomásában azt mondta, hogy férje az elmebaj jeleit mutatta. Állítása szerint nagyon jó viszonyban volt Kardosnéval, akinek sokat panaszkodott.⁴¹ Kardosné azt javasolta, szabaduljon meg az agresszív férfitől. Végül, amikor egyszer Földvári átment Kardosékhoz, borral kínálták, miután megitta, rosszul lett. Földváriné megkérdezte Kardosné, mit tett a borba, amittől a férje rosszul lett. Barátnője erre azt válaszolta, légyport. Földváriné figyelmeztette, többször meg ne próbálja megölni.⁴² A bulvársajtó legendákat szőtt az elkövetők és az áldozatok köré. Kardosné a Friss Újság szerint szerelmes volt Földváriba, aki nem viszonzta érzéseit, ezért bosszúból megölte.⁴³

Annyi bizonyos, hogy a frontról visszatérve Földvári súlyos alkoholistává vált. Ezt többen tanúsították, vallomásában Julianna részletesen visszaemlékezett a kezelésre: „Amikor 1924 év elején Földvári Károly férjemen az elmebaj jeleit tapasztaltam egy-egy alkalommal megvizsgáltattam őt egyrészt K. tiszaföldvári, másrészt Günsz Mór ókéskei orvosokkal”. Földváriné azt is elmondta a vizsgálati fogságban, hogy férjét az anyja, Földvári Gyuláné, emellett más falubeli asszonyok is látogatták. Májdaganat gyanújával Budapestre küldték gyógyke-

³⁸ Pesti Napló 1929. augusztus 24.

³⁹ Az Újság 1930. január 18., 8 órai Újság 1930. január 18.

⁴⁰ Kis Újság 1929. szeptember 11.

⁴¹ Földvári Károlyné büntetőpere.

⁴² Uo.

⁴³ Friss Újság 1930. január 18.

zelésre, ahol megállapították nála az alkoholizmust. Az orvosi jelentés alapján tudjuk, hogy Földvári napi másfél liter bort ivott és erősen dohányzott. Halála előtti panaszai az orvosi jelentés szerint gyomortáji fájdalom és fejfájás. A férfi bizonytalanul járt és zavarodottan viselkedett, helyről és időről teljesen tájékozatlan volt. Alkoholos elmezavarral kezelték a Szent István Kórházban.⁴⁴ Idült alkoholmérgezést állapítottak meg nála.⁴⁵ Nyolc napot töltött a kórházban, ezután hazaengedték, de ekkor már nagyon rossz állapotban volt, és egy hét múlva meghalt. A tetemben talált arzén mennyisége bőségesen elegendő volt ahhoz, hogy egy ember halálát okozza.⁴⁶

Férje halála után fél évvel, 1924 végén Földváriné vadházasságra lépett K. Tóth Lászlóval. A férfi gyomorbeteg volt, az orvos gyomorfekélyt állapított meg nála, ami 1919 óta gyötörte. A vizsgálat során kihallgatták K. Tóth László lányát, a 18 éves Hajdu Károlynét, aki szintén Nagyréven élt. Jó kapcsolatban volt apjával és annak új élettársával, azt mondta róluk, hogy jó családi életet éltek. Úgy emlékezett, hogy amikor megismerkedtek, apja már évek óta betegeskedett a gyomrával, amivel a monoki kórházban is kezelték. Ha gyomorfájás kínozza, az egész nap is eltartott. 1926. augusztus 10-én elhívta dr Simon Gyulát, hogy megbeszélje vele kórházi kezelését. Az orvos megerősítette: a férfinak gyomorfekélye van. Amikor Simon elment, Hajdúné a testvérével levest főzött, amiből mindannyian ettek. Ezután apja kiment a földre dolgozni, ott rosszul lett, hányt, kocsin kellett hazahozni. Másnap reggelre sem lett jobban, ekkor orvosért küldtek, de amire az megérkezett, K. Tóth László már halott volt. Az orvos szerette volna megvizsgálni a hányadékot, de azt Julianna utasítására kiöntötték. Elmondása szerint apja halálának körülményeit Hajdúné nem találta gyanúsnak.

Dari Juliannát felmentette a Királyi Tábla. Földvári Károly esetében nem sikerült bizonyítani az arzénmérgezést, Dari Lászlóné és K. Tóth László esetében egyértelmű volt a gyilkosság, de a bíróság nem találta bizonyítottnak az asszony bűnösségét.⁴⁷ A Kis Újság szerint a háromszoros gyilkos asszony áldozatainak szép, díszes sírkövet állíttatott a nagyrévi temetőben.⁴⁸

A harmadik frontról visszatért áldozat Holyba Károly, aki 1924. október 6-án halt meg. Felesége, Zahár Rozália 44 éves napszámos, református, írni, olvasni tudó nagyrévi lakos. Első férje, Kalóz Gábor öngyilkos lett, halála után az özvegy újra férjhez akart menni. A sajtóértesülések szerint szándékosan kiszemelte a cibakházi Holyba Károlyt, aki hadirokkantként került haza a háborúból. Frissen megözvegyült, vagyonos férfiként vonzó partinak számított Rozália szemében. Megházasodtak, majd az asszony Nagyrévre csábította a bete-

⁴⁴ Földvári Károlyné büntetőpere.

⁴⁵ Magyar Hírlap 1930. január 31.

⁴⁶ Magyar Hírlap 1930. január 17., *Az Újság* 1930. január 18., 8 órai Újság 1930. január 18.

⁴⁷ Magyar Hírlap 1930. január 19., *Az Újság* 1930. január 19.; Kis Újság 1930. május 11., 8 órai Újság 1930. január 19., *Friss Újság* 1929. január 19.

⁴⁸ Kis Újság 1929. szeptember 11., december 29.

geskedő férfit. Holyba Károly eladta a házát és átköltözött a közeli Nagyrévre. Nyolc gyermekét rokonokra bízta azzal az ígérettel, hogy amint gyökeret eresztett, magához veszi őket. „Az asszony [Holybáné] megkapta a pénzt [a ház árát]. Ettől kezdve a férfi keményen dolgozott érte, az asszony cifrázkodott, jól öltözött, nagy vendégségeket csapott, és – gyorsan megunt a nyomorék férjét. Viszonyt kezdett egy másik fiatalabb, egészségesebb legénnyel”.⁴⁹ Nem tudhatjuk, mennyire hiteles a tudósító beszámolója a kicsapongó asszonyról, tanúvallomások nem erősítették meg az újságíró leírását. Azonban valószínű, hogy Holybáné nem kedvelte a férje első házasságából született gyermekeit, esze ágában sem volt őket a házába fogadni. Emiatt sokat veszekedtek a férjével.

Holyba Károlynét július 21-én tartóztatták le, három másik asszonytársával, Sebestyén Bálintnéval, Lipka Pálnéval és Köteles Istvánnéval gyilkosság vádjával állt a bíróság előtt.⁵⁰ A cibakházi csendőri nyomozás során beismerte, hogy ő ölte meg a férjét, vallomását a bíróság előtt is fenntartotta. Sebestyén Bálintnénak panaszkodott a betegeskedő férjére, mire az asszony azt tanácsolta, ne vesződjön vele, inkább tegye el őt láb alól. Holybáné ezután felkereste a bábát, Fazekas Gyulánét, aki a férje kávéjába mérget öntött, de a férfit ez nem ölte meg. Néhány héttel később Sebestyénné húslevest főzött, Holyba evett belőle, és a rá következő napon meghalt. A nyomozás során kiderült, hogy a férfi a halála előtt hányástól és nagy hasmenéstől szenvedett, emellett görcsei is voltak. Ifj. Szegedy Kálmán orvos hörghuruttal kezelte. Holybáné állítása szerint nem bűnös, mert rábeszélésre cselekedett.

Az eljárás során nem derült ki teljes bizonyossággal, vajon a kacsaleves okozta-e Holyba halálát, de azt bizonyítottan találta a bíróság, hogy a betegeskedő férfi meggyilkolásán felesége már legalább egy évvel a halála előtt gondolkodott. Szándékosan kitervelt bűntény volt, amelyben három asszony, Holybáné, Sebestyénné és Fazekasné együttműködött. Az orvost azért hívták, hogy leplezzék a gyilkosságot, de Szegedy gyanút fogott, ezért javasolta a holttest exhumálását. Holybáné szerencséje az volt, hogy a vizsgálatot túlságosan költségesnek ítélte a hatóság, ezért a következő öt évben az asszonyt nem háborgatták. A csendőrség előtt valószínűleg azért tett beismerő vallomást, mert a kezdeti nyomozati szakaszban került sorra, még nem értesült arról, hogyan kellene védekeznie. A bíróság életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte, és tíz évre eltiltotta a közügyek intézésétől.

A három nő esete hasonló annyiban, hogy az áldozatok között találjuk az első világháborúban megsebesült férjeket. Ugyan a tiszazugi falvakban előfordult a válás, mint a megromlott házasságból lehetséges menekülési forma, sőt az arzénos mérgezők között is akadtak olyan asszonyok, akik korábban elváltak, a három fenti eset egyikében sem merült fel ez az alternatíva. Sokkal kézenfekvőbbnek tűnt egy olyan közösségi gyakorlat alkalmazá-

⁴⁹ Pesti Napló 1929. augusztus 25.

⁵⁰ JNSzML. VII.1. Szolnoki Királyi Törvényszék iratai. Holyba Károlyné büntetőpere.

sa, amely gyors, egyszerű, és aránylag veszélytelen megoldást jelentett. Az indítékok ugyan némiképp különböznek, de mindháromszor a terhet jelentő férjtől való megszabadulási vágy volt a döntő motiváció. Varga Gyuláné és Földvári Károlyné számítása bejött, ugyan minden valószínűség szerint ketten összesen hat ember haláláért feleltek, bizonyíték hiányában mindketteket felmentette a bíróság. Holybáné, feltehetően tapasztalatlansága miatt, rosszabbul járt. A sajtó részletesen foglalkozott a gyilkosságokkal, már csak azért is, mert az áldozatok egyben háborús áldozatok voltak, így az újságírók a harcok utóhatásaként értelmezték a tiszazugi tömegészárlást.

Az elsüllyedt matriarchátus felbukkanása?

A gyilkosságok óriási figyelmet kaptak a hazai és a nemzetközi sajtóban, de a korabeli értelmiséget, a népi írókat is megszólalásra ösztönözték. Sőt, a tiszazugi dráma méltán nevezhető a magyar kollektív emlékezet egyik sarkalatos pontjának, traumájának. 1929 óta számtalan irodalmi alkotás, szociográfia, film és tudományos kutatás foglalkozott az arzénmérgezés kulturális, gazdasági és társadalmi okaival. Az értelmezők között Klebelsberg kezdte a sort, de az ő magyarázatát sok más okfejtés, elmélet, ideológiagyártás követte. A szegénység, elszigeteltség, a Horthy-rendszer társadalmi igazságtalansága, egyfajta sajátos mentális Bermuda-háromszög – hogy csak néhányat említsünk, egyaránt szerepelnek a fejtegetések között.

Gyorgyey Ferenc magyar származású történész-könyvtáros, a Yale Egyetem Orvosi könyvtárának munkatársa Magyarországra visszatérve az 1980-as években hosszan foglalkozott a gyilkosságokkal.⁵¹ Tanulmányában azt a kérdést boncolgatja, vajon lehetett a Trianon által ugyan megtiport és elszegényedett, de alapvetően a társadalmi stabilitás alapját szolgáltató parasztság efféle elfajulásának oka? Mi történt, hogy a nők tömegesen részt vettek a gyilkosságokban? – teszi fel a kérdést Gyorgyey.

Az 1930-as években a témával behatóan foglalkozó szociográfus, Szeibert János *Elsodort falu a Tiszazugban* című monográfiájában egészen különös nemek közti viszonyról számol be, gyakorlatilag nőuralmú társadalmi nemi viszonyrendszert ír le.⁵² Természetesen erős fenntartással kezeljük ezt az értelmezést, csupán a korban született reprezentációként tartjuk érdekesnek, és emiatt foglalkoznunk kell vele. Szeibert úgy véli, hogy a tiszazugi falvakban a nők nagyobb hatalommal rendelkeznek a családon belül, mint az ország egyéb térségeiben, az ősi matriarchális társadalom újjáéledé-

⁵¹ GYORGYEY, Ferenc: *Arsenic and No Lace. Caduceus: a museum quarterly for the health sciences* vol.11. n.2. 1987, 47–65.

⁵² SZEIBERT János: *Elsodort falu a Tiszazugban: adatok Nagyrev szociográfiájához*. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1935. A korabeli szociográfia elemzését lásd: BÁLINT Angelika–GYŐRI Anna: *A tiszazugi arzéngyilkosságok reprezentációi*. Médiakutató XV. n. 3. 2014, 37–48.

sének nyomait véli felfedezni. Úgy gondolja, hogy jelentősebb a gazdasági befolyásuk, több a szabadidejük, jobban kizsákmányolják a férjüket, és sokkal szabatosabban viselkednek az átlagoshoz képest. Amint a tömeges mérgezés tanúsítja, a megunt, beteg férfiakat akár meg is gyilkolják annak érdekében, hogy a nekik tetsző egészséges emberrel vadházasságra lépjenek. Szeibert szerint a gyilkosságok egyik fő tényezője az asszonyok felfokozott szexuális vágya: „éltek, szerettek az asszonyok, talán jobban, mint azelőtt, de anyák nem akartak lenni”. „Arzéngyanus egy nagy község. A háború alatt magukra hagyott asszonyok légyölő-papírról leáztatott arzénméréggel fogadták a hazatérő férjet, a matriciarchátusra-törekvés valami öntudatlan, megdöbbentő drámája ez.”⁵³

Az általános erkölcsi romláshoz hozzájárult a háború, a feleségek nélkülylőzték férjüket, ami házasságtöréshez vezetett. Más feltevés szerint a tiszazugi falvakban a férfiak távollétében a nők önállóvá váltak, a munkaerőt a hadifogolytáborokból „kikölcsönzött ivánokkal” pótolták, akiket gyakran a hálósobájukba is beeresztettek.⁵⁴ Ezt a jelenséget sajtó is megemlíttette, a nők ebben az értelmezésben erkölcsstelennek, szexuálisan szabatosabbá váltak.⁵⁵ Az arzénmérgezések okát – Klebelsberg nyomán – az ügyben megszólaló újságírók gyakran a háború utóhatásaiban vélték felfedezni: „... a háború utáni szomorú idők egyik legsötétebb, legszomorúbb bűnpörének kibogozzák lelki és anyagi rugóit s megtalálják a földi igazságszolgáltatás méltó büntetését arra a bűnre, amelynek a világ egyetlen erkölce szerint sincs mentség.”⁵⁶

Mindez egybecseng Arsèn Dumont kriminológus kapillaritás elméletével, amit Hacker Ervin magyar kriminológus munkájából ismerhetünk meg, miszerint az I. világháború alatt a nők többsége dolgozott, szabadabb életet élhetett férje, apja jelenléte nélkül.⁵⁷ Magasabb életszínvonalra tett szert, önállóbbá válhatott, s miután a férfiak visszatértek a frontról, a nők nem akartak feladni újonnan szerzett autonómiájukat, nem akartak visszatérni a háború előtti helyzetbe. Elképzelhető, hogy ez a hatás a Tiszazugban is érvényesült. Ehhez hozzájárult az arzénes perekben folyamatosan felpanaszolt férfi brutalitás, a férfiak erőszakos viselkedése, ismételt tettelegessége. Kérdés persze, hogy ez az agresszió mennyiben lehetett a tömeges mérgezések kiváltó oka? Mennyiben bánnak durvábban a férfiak a nőkkel a Tiszazugban, mint másutt? A tiszazugi kutatásban feldolgozzuk a válóperes iratokat, amelyekből kielégítőbb választ remélünk a kérdésre. Annyi azonban az eddig elemzett forrásokból is látható, hogy a fizikai erőszak megnyilvánulásai, a verés, rugdosás, ütlegelés, nem számított különlegesnek. Az egyik vádlott, Cser Anna arról számolt be, hogy a férje verte, azzal fenyegette, agyonveri.⁵⁸ Ami-

⁵³ SZEIBERT (1935): 25.

⁵⁴ GYORGYEY (1987): 61., SZEIBERT (1935): 35.

⁵⁵ Friss Újság 1929. szeptember 13.

⁵⁶ Uo. december 14.

⁵⁷ Hacker Ervin : *A világháború hatása a kriminalitásra*. Dunántúl Nyomda, Pécs, 1925.

⁵⁸ GYORGYEY (1987).

kor terhes volt, ráugrott, az orvos szerint javíthatatlan alkoholizmusban szenvedett, többször megkéselte, székét tört el a testén. Emellett folyamatosan teherbe ejtette, és az állapotos nőt kínozta.

A *Magyar Hírlap* 1929. október 20-i számában a házasság ridegségéről, a férfiak agresszivitásáról tudósít. A helyzetet a háború tovább nehezítette, a lelkiileg kiégett, sokszor testileg fogyatékoská vált, ezért férfi identitásukban sértett, önértékelési zavarral küzdő férfiak, akiknek a civil életbe való visszailleszkedés számtalan nehézséget hozott, gyakran folyamodtak erőszakhoz. Az asszonyok megszokták, hogy a férfiak nélkül is lehet boldogulni, mindez felébresztette bennük a jobb, szabadabb élet utáni vágyat. Szeibert szerint, ha a családban beteg lett valaki, munkaképtelenné vált, és ez természetesen a hadirokkant férjre is vonatkozott, akkor úgy tekintettek rá, mint aki feleslegesen terheli a családi kasszákat. Szeibert ezeket a nőket szinte már-már atavisztikus jellemvonásokkal ruházta fel: „az ősi nyers, vad ösztön szerelné már nem az életben látni” a férjeket.⁵⁹

A női identitás egy másik aspektusa a bábához tapad, aki, amint ezt Klebelsberg is megemlíti, a tiszazugi história kulcsfontosságú szereplője.⁶⁰ A forrásokból és a sajtóból szélsőségesen ellenszenves, gazdasági haszonlesésből eljáró, felbujtó, negatív bábakép rajzolódik ki. A korabeli közvélemény számára Fazekas Gyuláné Oláh Zsuzsanna bábaasszony a Tiszazug boszorkánya, a tömeggyilkosságok első számú felelőse. A bűnbakképzés az asszony öngyilkossága miatt nem ütközött különösebb akadályba.

A valóságban a bába nagyon különbözik ettől a leegyszerűsített értelmezéstől, a népi társadalom meghatározó alakja.⁶¹ Általában többgyermekes nők úzták a mesterséget, akik munkájuk által a női hierarchia csúcsára küzdötték fel magukat. A bábamesterség az első elismert, önállóan fizetett, ellenőrzött, és intézményi keretekben is oktatott női foglalkozás.⁶² A „bölcs asszonnyá” avanszálódott nők ugyan nem kerestek sokat, de önálló jövedelemmel rendelkeztek, így anyagilag függetlenedtek a férjüktől. A fizetésük mellett a községi bábák természetbeni juttatásokra is számíthattak.⁶³

A 19. század végétől megnőtt az okleveles bábák száma, de a falvakban még a 20. század elején is ún. parasztbábák működnek. Anyjuktól, vagy az

⁵⁹ SZEIBERT (1935): 25.

⁶⁰ Fazekas Gyulánéről bővebben lásd: LÁDONYI Emese: „Átkos lidércként nehezedett a falura...” A negyрэvi bába, Fazekas Gyuláné szerepe a tiszazugi arzénes gyilkossági ügyekben. *Korall* 28–29, 2007, 226–246.

⁶¹ DEÁKY Zita: *Egy női szerep-közösségi feladatok és egyéni lehetőségek a bábamesterség tükrében*. IN: KÜLLŐS Imola (szerk.): *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1999. 46–56.

⁶² DEÁKY Zita: *A bába a magyar népi társadalomban: 18. század vége - 20. század közepe*. Centrál-Európa Alapítvány, Budapest, 1996.

⁶³ CSETÉNYI Mihályné: *A születés és a kisgyermekkor csépai hagyományai*. IN: BARNA Gábor (szerk.): *Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népéletéből. Csépa I–II*. Damjanich Múzeum, Szolnok, 1982. 281–303.

okleveles bábák mellé szegődve tanulják ki a mesterséget, és nem hagyják el a faluközösséget.⁶⁴ A mérgezések kapcsán perbe fogott bábák – szám szerint négy asszonyról van szó – valószínűleg parasztbábák voltak.

A bába és a falu női lakói között nagyon erős, szilárd, bizalmi kapcsolat alakult ki, hiszen a bába a nők életének legfontosabb szereplője, minden döntő fordulóponton jelen volt. Olyan bennfentes információkkal rendelkezett, ráadásul minden családról, mint senki más. Az asszonyok életét születésüktől fogva nyomon követte, a testi érést, a szülést, a gyermekágyi időszakot egyaránt. Gyógyított, kezelte a különböző nemi betegségeket, gyógyírt adott a nők testi-lelki gondjaira, egyszóval minden titkok tudója volt.⁶⁵ A bábák végezték az első fürdetést és gyakorta a halott mosdatását is, kereszteltek, segédkeztek a szülésnél, magzatot hajtottak el. Tevékenységükben egyszerre van jelen az élet és a halál, a tisztaság és a tisztátalanság.⁶⁶

Bábává válni felelősséggel, kötelezettségekkel, megbecsüléssel, bizalommal, biztos jövedelemmel járt, de egyben ez a nagyobb szabadság, önállóság, különleges női státusz nagy veszélyt, ambivalens megítélést, marginalizálódást is jelentett. Különleges státuszuk miatt a falusiak bizonyos fenntartással, félelemmel kezelték a bábákat.⁶⁷

Amint ez a fent bemutatott esetekből is jól látható, és a többi arzénes mérgezés kapcsán is felfedezhető, a bába a történetek középpontjában állt. Ugyanakkor rajta keresztül, vagy tőle függetlenül kialakultak olyan női csoportok, amelyek tagjai bizalmi viszonyban álltak egymással, sorsdöntő kérdésekben tanácsot, sőt konkrét gyakorlati segítséget is nyújtottak. A kutatás kiterjed a kapcsolati háló elemzésére. Annyi világosan látható, hogy a női csoportokhoz hasonló férfi-szerveződéseknek az érintett falvak társadalmában nincs nyoma. Matriarchátusról, vagy atavisztikus női bűnözőkről beszélni irreálisnak tűnik, viszont közelebb állhat a valósághoz egy olyan, női csoportok, és különösen a bábák által kifejlesztett norma, amely gyakorlattá, méghozzá évtizedes gyakorlattá, rutinszerűen alkalmazott cselekvéssé vált.

A rokkant katona mítosza

Klebersberg Kunó Pesti Naplóban közzétett cikke irányadónak bizonyult, megjelenése után más sajtóorgánumok is átvették a gyilkosságsorozat általa vázolt értelmezését, azaz a bűntényeket a Nagy Háború utóhatásának, a morális élet válságának tekintették. Mai kifejezéssel azt mondanánk, a médiában gyorsan eluralkodott, és meghatározóvá vált a morális-pánik magyarázat. Az

⁶⁴ DEÁKY (1999): 46–54.

⁶⁵ DEÁKY Zita – KRÁSZ Lilla: *Minden dolgok kezdete: a születés kultúrtörténete Magyarországon, XVI–XX. század*. Századvég, Budapest, 2005. 69–79.

⁶⁶ Uo. 69–79.

⁶⁷ DEÁKY (1999): 46–54.

Újság 1929. december 5-i *Arzén* című írása már egyértelműen az erkölcstelen falu képét festi le. A szerző szerint, amíg a városi nyomornak látható jelei vannak, addig a falusi válságot eddig nem lehet érzékelni. A válság, amelynek gyökerei visszanyúlnak a háború előtti évekre, a háború hatására felerősödött.

A századfordulón, amikor Budapest metropolisszá nőtt, a bűnös város toposzának megkonstruálásával párhuzamosan, mintegy ellenpólusként jelent meg az erkölcsös falu képe. Az arzénes mérgezések idején a tiszta falu, erkölcsös nép sztereotípiá megdőlni látszik: „becsületes képjű magyarok hazája ez, akik napbarnított arcukat bátran és nyíltan emelték mindig az áldásos nap felé. Bűn alig terhelte lelkiismeretüket, csendes, békés népség, ez S most átok ül Tiszazugon, mintha megbomlott volna a békés kép.”⁶⁸

A két védőügyvéd, Virágh Gyula és Kovács Gábor beszédeikben többször is kiemelik, hogy az alapvetően ártatlan falusi nép nem volt tisztában azzal, nem volt tudatában, valójában mit követ el. Legtöbbjük csak néhány osztályt végzett, írni, olvasni sem tudnak. Nem gyakorolják a vallásukat, nem járnak templomba, többen még a Tízparancsolatot sem ismerik „a falusi nép abban a tudatban volt és ez döntő érv ebben a pörben, hogy Fazekasnénak, a bábának mindent szabad. Őt nem fogja a törvény”. Kovács Gábor ügyvéd szerint, a tiszazugiak „a legszebb tiszavölgyi magyarok, akik szorgalommal, munkaszerezzettel csináltak futóhomokból Paradicsomot”⁶⁹ Az ügyész a falu történelmében keresi a miérteket: „a háború, Trianon megfosztotta a népet kincseitől”.⁷⁰

Általánosan elmondható, hogy a sajtó megalkotja a tiszazugi atavisztikus női bűnöző figuráját, mivel a sorozatgyilkosságokat szinte kivétel nélkül nők hajtották végre. A sajtó megkonstruálja a tiszazugi bűnös nőt, amelynek különböző archetípusait jeleníti meg: a „halálbábát”, Fazekas Gyulánét, a szülőgyilkost, Lipka Pálnét, a szerelemből gyilkoló férjgyilkosokat, Kardosné és Holybánét, a hadirokkant gyilkosát, Varga Gyulánét. A kollektív démonizálás során Fazekas Gyuláné mégis különleges esetté válik, amiben nyilván döntő ok a bábó öngyilkossága. Ez a tény némi homályba burkolja valódi szerepét, cselekedeteinek a súlyát, hiszen ő maga sosem reagált a vádakra, öngyilkossága kapóra jött azoknak, akik az ő háttára állva próbáltak kibújni a felelősségre vonás alól. A valódi történetet soha nem fogjuk megismerni. Az asszonyok, hogy kollektív bűnüket megerősítsék és az egyéni bűnelkövetést leplezzék, azt nyilatkozzák a sajtónak, hogy az arzénrel való mérgezés régi, bevett szokásnak számított, „rég szokás ez nálunk, előttünk is csinálták, utánunk is csinálják”.⁷¹ Az újságírók különböző állatias jelzőkkel illetik őket: „gyilkos fenevadak”⁷², „női bestiák”⁷³. Általános véleke-

⁶⁸ Friss Újság 1929. augusztus 17.

⁶⁹ Uo. december 15.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo. július 24.

⁷² Uo. augusztus 10.

⁷³ Uo. augusztus 24.

dés szerint a falu népe ártatlan, csupán az asszonyok egy csoportja bűnös, az erkölcsi megtisztulás érdekében ki kell gyomlálni a gazt. A kriminalizált női alak primitív és erkölcstelen: „A tiszazugi méregkeverő asszonyok, akik primitív, tanulatlan lelkükkel letévedve az erkölcs és a vallás útjáról, egyszerű megoldást találtak ki az egész problémaként vajúdo család válságának. Megtagadva minden keresztényi erkölcsöt és érzést, tejbeázott légyapírossal tették el láb alól mindazokat, akik a család terhére lettek”.⁷⁴

A tiszazugi mérgező falu, „ez a beteg eltévelyedés kétségkívül elszigetelt sebe a magyar népléleknek, amelyet egészséges életösztön és a józan erkölcsi érzés hamarosan kivet magából”.⁷⁵ A magyar néplélek nem korcsosult el, csupán Tiszazugban, ezért pedig elsősorban néhány magából, asszonyszerepéből kivetközött nő felel.

Az elképzelés, mely szerint az eltévelyedett nők háborúban sebesült férjeiket gyilkolják le, tehát az áldozatok veteránok, és egyben háborús hősök, alapvetően Klebelsberg értelmezéséből táplálkozott. Másképpen mondván az elmélet szerint a háború a csaták végeztével is szedte áldozatait. Elsősorban a megrokkant, ezért fizikai munkára alkalmatlan férfiak, másrészt az erkölcsileg tönkrement, elzüllött nők személyében, akik egyaránt a háború, a trianoni trauma következtében megromlott társadalmi-gazdasági viszonyok vesztesei. A perek tanúbizonysága szerint a 162 áldozat között legfeljebb kilenc veterán katona volt, a többiek nem rokkantak meg, nem váltak testi, vagy szellemi fogyatékosná a harcok során. A statisztika tehát nem lát szik igazolni a mítoszt, legalábbis a konkrét összefüggések szintjén nem. Nem a rokkant katonákat magából kivető civil társadalom okolható a történelemért. Sokkal inkább egy különleges helyzet, amikor a hatóság nem volt elég éber, vagy szándékosan nem törődött a szóbeszéddel, az egyház képviselői nem látták el lelkiismeretesen a hivatásukat, az egészségügyi hálózat nem működött hatékonyan. Ebben a különleges helyzetben egy falusi, elsősorban asszonyokból álló csoport egy domináns, befolyásos és hatalommal bíró személy vezetésével, egymást segítve és fedezve, sajátos önbíráskodási rítussal élt. Mindez a világtörténelem egyik legszörnyűbb, civilek által elkövetett tömeges gyilkosságát eredményezte.

⁷⁴ Uo. december 14.

⁷⁵ Uo.

